

Цэнтр генеалагічных даследаванняў

Музей «Замкавы комплекс «Mip»

UNUS PRO OMNIBUS

Валовічы

ў гісторыі Вялікага княства
Літоўскага XV–XVIII стст.

Мінск
«Медысонт»
2014

ВІКТАР ЯКУБАЎ

УДЗЕЛ ВАЛОВІЧАЎ У ДЫНАСТЫЧНАЙ БАРАЦЬБЕ ВАЗАЎ У 1593–1611 ГГ.

Айчынная гісторычная навука доўгі час знаходзілася ў рамках эканамічнага дэтэрмінізму, які мае хібы пры тлумачэнні рэалій традыцыйнага грамадскага жыцця эпохі ранняга Новага Часу. У вызначэнні матывацый і памеру асабістага ўдзелу асобных людзей у вырашэнні разнастайных задач, якія стаялі перад грамадствам, дапамагае мікрагісторыя, а ў нашым выпадку — гісторыя элітарных груп (шляхецкіх родаў).

Адным з найбольш уплывовых родаў ВКЛ з'яўляліся Валовічы, якія прымалі ўдзел у дзяржаўным жыцці і «з-за любові да Айчыны», і «дзеля славы продкаў свайго роду», і «дзеля рыцарскага сэрца». Да шэрагу злабадзённых пытанняў належалі, у прыватнасці, падзеі, звязаныя з дынастычнай барацьбой Жыгімонта III Вазы з Караком, герцагам Сундэрманландскім, за шведскую карону на тэрыторыі Швецыі і Інфлянтаў у 1593–1611 гг.

Пасля абрання Жыгімонта III Вазы на польскі трон вялікі канцлер ВКЛ Астафей Багданавіч Валовіч (1576–1587 гг.) узначаліў партыю прыхільнікаў шведскага каравалевіча ў ВКЛ. На той момант у ВКЛ ён не меў моцнай падтрымкі. Так, з 83 удзельнікаў з'езду станаў ВКЛ у Вільні 8–17 лістапада 1587 г. за яго прагаласавала толькі 13, а за Максіміліяна Габсбурга — 70¹. Акрамя састарэлага вялікага канцлера ВКЛ, да «прашведскай» партыі далучыліся Леў Іванавіч Сапега, Крыштаф Зяновіч і Пацеі з шэрагам

¹ AZS. T. I. S. 277–280.

прадстаўнікоў берасцейскай і жамойцкай шляхты².

Астафей Багданавіч Валовіч яшчэ падчас заключэння Люблінскай уніі ў 1569 г. вызначаўся барацьбой за аўтаномію ВКЛ у складзе Рэчы Паспалітай. Працягам гэтай лініі можна лічыць патрабаванне станамі ВКЛ у 1587 г. зацвярджэння новай рэдакцыі Статута ВКЛ, пацвярджэння старых прывілеяў, а таксама ліквідацыі перавагі прадстаўнікоў Кароны ў размеркаванні маёмасці і пасадаў у Інфлянтах. Згаданыя ўмовы былі абавязковымі для прызнання станамі ВКЛ новага ўладара і ўзнаўлення дынастычнай уніі з Польшчай³. Распрацаваная пад кіраўніцтвам Астафея Валовіча і пралабіраваная пры двары Львом Сапегам новая рэдакцыя Статута ВКЛ была зацверджана ў 1588 г. Пасля смерці Астафея Валовіча 20 лістапада 1587 г. сыны маршалка ВКЛ і гарадзенскага старосты Івана Іванавіча Валовіча Геранім, Астафей і Андрэй працягнулі і развілі сямейную стратэгію аказання падтрымкі Жыгімонту III Вазе ў эканамічнай, духоўнай і ваенна-палітычнай сферах.

Яраш Іванавіч Валовіч, з 1589 г. пісар ВКЛ⁴, быў разам з Жыгімонтам III Вазай ў яго экспедыцыі ў Швецыю. Сумесна з пінскім старостам князем Юрыем Збаражскім ён наймаў караблі для гэтага падарожжа⁵. Яраш Валовіч разам з братам Астафеем удзельнічалі у спробе падавіць сілай мясцовую апазіцыю, узначаленую Караклем Сундэрманландскім у 1598 г. Яны мелі пры себе почт з наёмнікаў і, магчыма, прынялі асабісты ўдзел у вырашальнай бітве паміж войскамі Жыгімента III Вазы і Каракля Сундэрманландскага пад Стангебро 25 верасня 1598 г. На такую думку наводзіць той факт, што толькі іх подпісы з ліку ўраднікаў ВКЛ знаходзяцца пад актам перамір'я ў Лінчопінгу ад 28 верасня 1598 г.

«Лінчопінскі рэцэс» пачаў працэс дэтранізацыі старэйшай лініі Вазаў і пераход шведскай кароны да спадкаемцаў Каракля Сундэрманландскага (з 1604 г. – Кааль IX). З гэтай адчувальнай паразай Жыгімонт III Ваза ніколі не змірыўся. У 1600 г. дынастычная вайна перайшла са Швециі на тэрыторыю Рэчы Паспалітай у Інфлянтах і перарасла ў міжнародны канфлікт, які цягнуўся добрую палову стагоддзя.

Пасада пісара ў канцылярыі ВКЛ стала пачаткам дзяржаўнай кар'еры Яраша Валовіча. З 25 сакавіка 1600 г. па 28 лютага 1605 г. ён быў над-

² Lulewicz H. Gniewów o unię ciąg dalszy. S. 400.

³ AZS. T. I. S. 308–311.

⁴ Niesiecki K. Herbarz Polski. T. IX. S. 416.

⁵ Kronika Pawła Piaseckiego biskupa przemyślskiego. Polski przekład wedle dawnego rękopisu, poprzedzony studijum krytycznym nad życiem i pismami autora / Tłum. A. Chrząszczewski. Kraków, 1870. S. 147.

ворным падскарбіем, а затым земскім падскарбіем ВКЛ (1605–1618 гг.).⁶ Баявыя дзеянні супраць Каала Сундэрманландскага ў Інфлянтах 1600–1609 гг. і супраць саюзнай шведам Маскоўскай дзяржавы ў 1609–1618 гг. патрабавалі ад пустога вялікакняскага скарбу вялізарных сродкаў для забеспячэння дзяржаўнага войска. Неаплачанае і галоднае, яно бунтавала і стварала канфедэрацыі. Жыгімонт III Ваза прызначыў падскарбія ВКЛ кіраваць разлікам з менскімі, гарадзенскімі і берасцейскімі канфедэратаў ў 1604–1613 гг. У вырашэнні праблемаў збору сродкаў і разліку Ярош Валовіч шчыльна супрацоўнічаў з канцлерам ВКЛ Львом Сапегай і гетманам ВКЛ Янам Каарам Хадкевічам.

Падчас разліку з менскімі канфедэратаў ў 1604 г. Яраша Валовіча не было ў Вільні, але яго жонка выдала Льву Сапегу на гэтыя патрэбы 8 тыс. золотых з асабістых сродкаў падскарбія⁷. У 1605–1613 гг. Ярош Валовіч зноў быў прызначаны адным з камісараў, але на гэты раз ён ужо фактычна каардынаваў усю дзейнасць. Ён атрымаў права асабіста звязвацца з падаткаплацельшчыкамі, кантраліваць выплаты і назапашваць сродкі з падаткаў ВКЛ і Қароны для разліку з гарадзенскай і берасцейскай канфедэрацыямі жаўнеру з інфлянцкіх 1605–1609 гг. і маскоўскіх кампаній 1609–1613 гг.⁸

Ярош Валовіч здолеў у складаных абставінах пасля пажару 26 верасня 1606 г. у маёнтку Жалудок, у якім «пагарэла» золата, срэбра, скарбовыя квіты на 50 тыс. золотых, пазычыць у пінскага і слонімскага паборцы 5 тыс. золотых і выплаціць іх вялікаму гетману ВКЛ Яну Каарлю Хадкевічу⁹. Аднак праблема не была вырашана канчаткова. Было неабходна прыцягваць прыватныя сродкі, а таксама выкарыстоўваць уласныя сувязі і асабісты аўтарытэт падскарбія для супакойвання канфедэратаў. Паводле справаздачы 1613 г., з дапамогай пазык у прыватных асоб агулам удалося кампенсаваць жаўнерам 8 тыс. золотых¹⁰. Паводле справаздачы 1618 г., падскарбі ВКЛ ахвяраваў на пагашэнне дзяржаўнай запазычанасці вайсковым канфедэрацыям 140 тыс. золотых з уласных сродкаў. За гэтыя заслугі ён стаў падканцлерам ВКЛ, кобрынскім і жамойцкім старостам з 1619 г.¹¹ Акрамя ўнясення уласных сродкаў на выкананне «службовых абавязкаў», з мэтай камплектацыі войска ВКЛ Ярош Валовіч сам наймаў жаўнеру для ўдзелу

⁶ Ibid. S. 187.

⁷ BRacz., rkps 77, нр 163.

⁸ BCzart., rkps 103 (Teki Naruszewicza), t. 103, нр 22.

⁹ НГАБ. Ф. КМФ-18, вол. 1, адз. зах. 291, арк. 236.

¹⁰ РНБ. Ф. 971, оп. 2, авт. 63/2, л. 38, 39.

¹¹ Wolff J. Senatorowie i dygnitarze... S. 164.

ў баявых дзеяннях у Інфлянтах у 1600–1609 гг. Дарэчы, паводле разлікаў з гарадзенскімі канфедэратаў ў каstryчніку 1610 г. каралеўскі скарб пагасці падскарбію 17136 злотых¹².

Астафей (Яўстахій) Іванавіч Валовіч абраў духоўную кар'еру. Выхаваны на каралеўскім двары, пасля вучобы ў Рыме ён вызначыўся як яскравы прадстаўнік Контррэфармацыі ў ВКЛ. У 1599 г. Яўстахій Валовіч стаў духоўным рэферэндарыем ВКЛ. У яго абавязкі ўваходзіла пасрэдніцтва ў вырашэнні спрэчак паміж грамадствам, касцёлам і дзяржавай. Наступнымі прыступкамі яго кар'ернай лесвіцы сталі пісарства ў 1605 г. і падканцлерства ВКЛ у 1605–1618 гг. Пасля абрання віленскім біскупам восенню 1616 г. ён паступова склаў з сябе іншыя дзяржаўныя абавязкі¹³. На гэтай пасадзе Яўстахій Валовіч прабыў да сваёй смерці ў 1630 г.¹⁴

Як ужо адзначалася, Яўстахій Валовіч ўдзельнічаў у шведскай экспедыцыі Жыгімonta III Вазы ў 1598 г., чым засведчыў гаспадару сваю вернасць. Пазней, падчас ўнутрыпалітычнага крызісу ў Рэчы Паспалітай, выкліканага дзейнасцю вайсковых канфедерацый і рокашу Зэбжыдоўскага – Януша Радзівіла ў 1606–1608 гг., ён, знаходзячыся на пасадзе духоўнага рэферэндарыя ВКЛ, зноў стаў на баку манарака. У адрозненне ад радыкальна настроенага брата Яраша Валовіча, ён не падпісаў акт ад 4 ліпеня 1607 г., паводле якога ў асоб, якія працягвалі ўдзельнічаць у рокаши пасля Гузаўскай бітвы, канфіскоўвалася маёmasць.

Паводле сведчанняў сучаснікаў, Яўстахій Валовіч карыстаўся вялікім маральнym аўтарытэтам сярод насельніцтва ВКЛ, якое лічыла, што «есць адзін святар – біскуп віленскі»¹⁵. Галоўнымі адзнакамі яго дзейнасці на біскупскай пасадзе з'яўляліся рэлігійная актыўнасць і аскеза (кожны чацвер бічаваў сябе ланцужком). Яўстахій Валовіч стаў стваральнікам цэнтра Беларускай архідыяцэзіі ў Абольцах на Віцебшчыне, якую ўзначаліў біскуп-суфраган¹⁶, і аднавіў 26 касцёлаў, у тым ліку ў Кейданах, Кобрыне, Воўчыне, Ружанах. Поспехі Контррэфармацыі пры ім набылі незваротны характар.

Вялікі харужы ВКЛ (1592–1610 гг.) Андрэй Іванавіч Валовіч, родны брат Яўстахія і зводны Яраша, быў жамойцкім суддзёй і падстаростам,

¹² AGAD. Archiwum Skarbu Koronnego, dz. II, nr 40, s. 89.

¹³ Wolff J. Senatorowie i dygnitarze... S. 163, 307.

¹⁴ Kurczewski J. Biskupstwo Wileńskie od jego założenia aż do dni obecnych zawierające dzieje i prace biskupów i duchowieństwa diecezji Wileńskiej, oraz wykaz kościołów, klasztorów, szkół i zakładów dobrotowych i społecznych. Wilno, 1912. S. 41.

¹⁵ Ibidem.

¹⁶ Ibid. S. 42.

а пасля палкоўнікам у войску ВКЛ у Інфлянтах¹⁷. За дзеянні найманага ім атрада пяхоты супраць шведаў у 1605—1609 гг. па рахунках 1607 г. скарб быў вінны яму 3756 злотых¹⁸. Андрэй Валовіч знаходзіўся ў шчыльным палітычным узаемадзеянні з жамойцкім старостам і гетманам ВКЛ Янам Карапелем Хадкевічам і рапалістамі. У лютым 1608 г., калі шведы ўзялі Фэлін, Андрэй Валовіч кіраваў адыходам у Дэрпт бежанцаў і вайскоўцаў¹⁹. Вясной 1608 г. ён у складзе сіл рапалістаў удзельнічаў у падаўленні рэштак рокашу ў ВКЛ, прайшоўшы з Жамойці пад Горадню і Берасце²⁰. 2 сакавіка 1609 г. рота Андрэя Валовіча ўдзельнічала ва ўзяцці Парнавы²¹, а пасля адыходу канфедэрацыйнага войска з Інфлянтаў у Гарадзенскую эканомію камандаваў гарнізонам і рэшткамі войска ў Рызе²², за што атрымаў са скарбу 155 злотых²³.

Не ўдалося адшукаць інфармацыі пра ўдзел у барацьбе Жыгімента III Вазы за шведскую карону і Інфлянты брата Андрэя і Яўстахія — Паўла Іванавіча Валовіча, падкаморыя і старасты гарадзенскага, падскарбія надворнага ВКЛ у 1619—1630 гг.²⁴, і Пятра Грыгоравіча, чашніка ВКЛ у 1589—1624 гг.²⁵ Затое прадстаўнік іншай галіны Валовічаў — Самуэль, кашталян наваградскі (1608—1626 гг.), староста молчадскі²⁶, сын слонімскага старосты Michała Грыгоравіча, з'яўляўся ротмістром і палкоўнікам у Інфлянтах у 1602 г. Ён удзельнічаў ва ўрэгуляванні праблем, выкліканых злоўжываннямі польскіх жаўнерараў на тэрыторыі ВКЛ у 1602—1603 гг.²⁷, а таксама быў камісарам па разліках з берасцейскімі канфедэратаў 1607 г. Самуэль Валовіч, як і іншыя яго сваякі, прымаў удзел у вайне супраць шведаў у Інфлянтах у 1600—1611 гг.²⁸ Паводле разлікаў 1610 г., скарб быў вінны яму 9065 злотых за выдаткі на войска²⁹.

¹⁷ Wolff J. Senatorowie i dygnitarze... S. 202.

¹⁸ BCzart., rkps 103, nr 256.

¹⁹ BCzart., rkps 3238, nr 52.

²⁰ AGAD. AR, dz. IV, nr 298, s. 29.

²¹ Naruszewicz A. Historyja J. K. Chodkiewicza ,wojewody wileńskiego, hetmana WXL. T. 1. Warszawa, 1805. S. 210.

²² Niesiecki K. Herbarz Polski. T. IX. S. 418.

²³ AGAD. Archiwum Skarbu Koronnego, dz. II, nr 39, s. 110.

²⁴ Niesiecki K. Herbarz Polski. T. IX. S. 419; Wolff J. Senatorowie i dygnitarze... S. 192.

²⁵ Ibid. S. 209.

²⁶ Ibid. S. 120.

²⁷ Якубаў В. «Жаўнерскае свавольства» на тэрыторыі ВКЛ у 1600—1604 гг. // БГЧ. 2011. № 1. С. 12.

²⁸ Filipczak-Kocur A. Konfederacja grodzieńska wojska litewskiego w latach 1609—1610 // Pamiętnik Biblioteki Kópnickiej. 1981. Z. 18. S. 188.

²⁹ AGAD. Archiwum Skarbu Koronnego, dz. II, nr 40, s. 89.

Такім чынам, прадстаўнікі роду Валовічаў прынялі актыўны ўдзел у ажыццяўленні знешняй і ўнутранай палітыкі Жыгімонта III Вазы ў 1588–1611 гг. Яны асабіста ўдзельнічалі ў баявых дзеяннях супраць войскаў Карабля Сундэрманландскага ў Швецыі ў 1598 г. і Інфлянтах у 1600–1611 гг., выдаткоўвалі прыватныя сродкі на дзяржаўныя патрэбы, вызначыліся вернасцю каралю падчас унутрыпалітычнага крызісу 1606–1608 гг. Пры Жыгімонце III Вазе Валовічы займалі адно з найбольш пачэсных і ўплывовых месцаў ў палітычнай эліце ВКЛ.